

מתי נתחבר ספר אורחות צדיקים?

מאת

יוסף (ג'פרי) וואלף

כבר כמה שנים חולקים היסטוריונים בשאלת שנת חיבורו של ספר המוסר אורחות צדיקים.¹ יש שקבעו את זמן כתיבתו לאיטליה של אמצע המאה ה"ט,² שם נכתב, לדעתם, בקרב הקהילה הצרפתית, גולי שנת 1394. ואילו אחרים, על סמך שיקולים שונים, ראו בספר אורחות צדיקים יצירה איטלקית מסוף המאה ה"ט או ראשית המאה ה"ז, יצירה שנכתבה בהשפעת מגורשי ספרד.³

לאחרונה הגיע לידי כתב יד שיכריע לדעתי את המחלוקת לצד המקדימים את חיבור הספר. כוונתי לכתב יד של ספר אורחות צדיקים המצוי בספרייתו של ד"ר מארק אדלר מלאורנס, ניו יורק.⁴ כתב היד כתוב בכתב איטלקי ומסתיים בקולופון זה:

מסיים אני ביו' ג' כ"ד בתמוז רמ"ו לס'מנ'

שישלח לנו האל הנאמן

הגאולה לעם לא אלמן

במהרה בקרוב זמן

ר..ה' הקב"ה למזומן

- 1 ראה: "אלבויס, פתיחות והסתגרות: היצירה הרוחנית-הספרותית בפולין ובארצות אשכנז בשלהי המאה השש עשרה, ירושלים 1990, עמ' 390–394. השווה: ג' זלושינסקי, מבוא, ספר אורחות צדיקים השלם, ירושלים 1988, עמ' 1–2.
- 2 ראה: מ' ברויאר, 'עלית הפלפול והחילוקים בישיבות אשכנז', ספר זכרון לרב י"י וינברג, ירושלים 1970, עמ' רנ–רנא. ובהרחבה: הישיבה האשכנזית בשלהי ימי הביניים, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, ירושלים 1968, עמ' 86 ואילך. ראה גם: J.R. Woolf, *The Life and Responsa of Rabbi Joseph Colon b. Solomon Trabotto (Maharik)*, Dissertation, Cambridge Mass. 1991, pp. 29–30

- 3 ראה: ח"י דימיטרובסקי, 'על דרך הפלפול', ספר היוכל לברון, החלק העברי, ניו יורק 1975, עמ' קעד–קעו (השווה גם הקדמתו של ש"י כהן לספר: *Orhot Tzaddikim*, New York 1982, pp. 11–23). דימיטרובסקי ייחס חשיבות מכרעת לשימושו של המחבר במונח 'חידושים'. לדעתו, שימוש לשוני זה מצביע על חדירת חידושים ספרדיים (ובמיוחד חידושי הרמב"ן) למכלול הפלפול הביניימי המאוחר. חדירה זו, הוא טוען, אין להקדים לסוף המאה ה"ט, עם בואם של חכמים גולי ספרד לאיטליה וסביבתה. אולם טענה זו אינה מחייבת. דימיטרובסקי לא הביא ראיה חותכת להוכיח שיש כאן יותר ממליצה בעלמא. ועוד, אפשר למצוא שימוש במלה 'חידושים' בקרב חכמים לא ספרדיים של המאה ה"ט, ועוד קודם לכן. כך, למשל, חכם פרוכנצאלי מן המאה הי"ד, ר' יצחק בן יצחק, כספי, המשתמש במלה 'חידושים' באורח בלתי טכני (ברויאר, שם, עמ' 245, הערה 4). גם מהר"ק (1420–1480 לערך) מצטט בתשובותיו (ונציה 1519, שורש נב) 'חידושים ספרדיים', כשכוונתו לבית הבחירה של ר' מנחם המאירי (ראה: וואלף, שם, עמ' 111–112).
- 4 כתב היד הגיע לידי ד"ר אדלר מעזבון אביו, הרב יהודה אדלר מבאול. תודתי לד"ר אדלר על הרשות שנתן לי לעיין בכתב היד.

הוא ה"ד 27 ביוני 1486 לפי הלוח היוליאני.

6 כאן יש חור זעיר בטכסט, אך נראה לי לקרוא: 'ראה'.

שיבנה בית אפריונו
להציל עם המוכן
מדרת שחת ומלחציו
ההר הטוב יכוננו.

מן הקולופון עולה, שכתב היד נעתק בשנת רמ"ו בידי סופר (מן הסתם איטלקי) בשם משה בר שלמה.⁷ ברור אפוא שיש בכך כדי לתמוך בקביעתו של מ' ברויאר שהספר נכתב (לכל המאוחר) באמצע המאה הט"ו.⁸

7 עד כה לא עלה בידי לזהותו.

8 לדעתי יש לקיים את טענתו של ברויאר שהספר נכתב בידי אחד מגולי צרפת (או מי מצאצאיו). ברויאר הביא כראיה לדבריו את הקינה המרה על חורבן מרכז התורה בצרפת, קינה הבאה בתוך 'שער תלמוד תורה' ואשר סביר להניח שהיא נכתבה על ידי בן אותה הקהילה (ראה: אורחות צדיקים השלם [לעיל, הערה 1], עמ' קפד-קצז). יש להוסיף לכך שהמחבר (שם, עמ' קצ) הבלית בקינתו את הישגי צלפת, ובמיוחד את ר' משה מקוצי, בעל ספר מצוות גדול. עיין: ר' בונפיל, רבנות איטליה בתקופת הרנסנס, ירושלים 1979, עמ' 164-171; וואלף, שם (הערה 2), עמ' 26-28 ועמ' 30, הערה 155.